

Brassai, mint tanítómester.¹

Nem emlékezésedet mondok a nagy tudós, Brassai Sámuel felett; az én hangom erőtlén ahhoz. Csupán megemlékezni akarok róla, mint ahogy családi körben, jó barátok között szokás azokról, kiket szeretünk, kiket csodálunk, kikhez a hála köt. Itt családban érzem magam; olyanok vannak itt, kik Brassai nagy szellemét bizonytal jobban ismerik, mint én; de én is azon szerencsések közé tartozom, kik nagy szellemének világító, termékenyítő erejét, szívének jóságos melegét oly mértékben érezték, hogy az évtizedeken át folyton nagyobbodó lelki erővé, másokra is hasznosan kiható életforrássá alakult bennem. A nagy Brassai nekem szóló tanításait én továbbadtam s az eredmények mutatták, hogy ezek a tanítások is elkezdtek az örökkévalóság útját.

Brassai... Brassai Sámuel, ha e nevet kimondom, előttem nem úgy jelenik meg, mintha egy ember nevét jelentené, hanem mintha azt mondanám: Az Idő... A Tudás... szóval egy súlyos, nagy fogalom, melyhez hozzátársul a Nagyság, a Mérhetetlenség, a Csodálat...

Én mélységes hálámat is csatolom hozzá; mert, ha a fiatal-ság zúgolódott is bennem akkor régen, mikor szemtől-szemben ültem vele, mert nagyon megrakta vállaim; az idők mulásában, a belátás növekedtével, az értelem feldolgozó erejének nagyobbodásával a súly kisebbedett a vállamon, a hallott igazság lényemmé változott és könnyű lett az én járásom ott, ahol annyi más csak botorkált. Mikor pedig az ember évek teltevel önmagával csinál számadást, hogy kinek mit köszönhet fejlődésében; én, a Brassai, a nagy tudós tanításait legnagyobb értékeim közé számítom, azok közé, melyeket szüleim házából hoztam útravalónak s éldöntötték életem folyását.

*

---

¹ A Dávid Ferenc-Egyletben tartott felolvasás.

Hogy én szoros összeköttetésbe kerültem a nagy Brassaival, a véletlen dolga; ha ugyan vannak véletlenek s nem egy bölcs kéz intézi sorsunkat, csak meg kell értünk!

Ugyanis alig hogy a tanítónőképzőt végeztem, a gyakorló iskolájához vagy ahogy máshol nevezték, minta iskolájához kerültem. Ez az iskola volt hivatott a leendő tanítónőknek megmutatni, hogy saját iskolájukban hogy dolgozzanak; tehát ez az iskola az élő módszertan és pszichologia volt.

Rövid időn belül beláttam, hogyha én itt, a képzőnél valami szépet, Erdélyre kihatót akarok csinálni, úgy még csak most kell tanulnom kezdeni, meg kell szereznem az 1890-es években divó legmagasabb képesítést is. *Tehát tanuljunk és vizsgáljunk!* lett a jelszó.

De ezt könnyebb volt kimondani, mint megvalósítani. Ugyanis nem volt anyagi módom Budapestre felmenni, *csak* tanulni, mint annyi másnak. Dolog a gyakorló iskolában pedig hihetetlenül sok volt; növelte a munkát a képzős növendékek módszeres oktatása, gyakorlása; magamnak is nap-nap után készülnöm, terveznem kellett... Ez így volt minden képzőnél. Lehettek más képzőnél fényesebb tehetségek, de többet senki sem dolgozott ott, mint a gyakorlós. — Igen, de én még vizsgázni is akartam. Meg volt a tervem, hogy mit akarok s akkor beláttam, hogy eljuthatok én a magam erején is minden igazságokhoz — — — valamikor. De én nem valamikor akartam célhoz jutni. Az én esetem is az útra készülő darvak elégedetlen fiatal darújának az esete volt.

De hát ki segít nekem? Anyagi módom nem volt, hogy jó tanárt felkérhessek segítségül. Egyelőre elkezdtem tanulgatni, de egyhamar észre vettem, hogy ebben a tanévben aztán nem lesz vizsga, pedig még csak októberben voltunk. Ilyen bánatos hangulatomban mutatott be az igazgatóm, megboldogult Kozma József, a nagy Brassainak, ki éppen látogatóban járt az igazgatóéknál. Nehány jó szót is mondott a bemutatás mellé. A nagy tudós figyelemmel fordult felém s azt kérdezte, tudom-e, hogy mit jelent a gyak. isk. vezetőjének lenni? Úgy látszik, hogy feleletemmel meg volt elégedve, mert aztán sok mindent kérdezett, pl.: készülök-e lelkiismeretesen minden nap? mert „az iskola nem Debreczen, ahová Bolond Istókként bekukkantsunk“ volt a kijelentése. Láta a nagy tudós, hogy vajahogy nekem rosszul esett ez a kijelentése, gyöngéden megjegyezte, hogy nem rám értette, de sok tanító csak

Bolond Istók! (Tényleg, később magam is sokat láttam belőlük!) Már akkor nagyon nyomatékosan a lelkemre kötötte, hogy az olvasmányok tartalmának kikérdezésénél felteendő kérdéseket jegyezgessem fel, mert nagy tévedés azt hinni, hogy *jó kérdést* feltenni olyan könnyű volna. Majd azt kérdezte, hogy most éppen mit tanulok, mi a szándékom? Így szóba került a vizsga kérdése, a pénztelenségem és a privát órák szükséges volta. És ekkor jentette ki Brassai, a nagy tudós, hogy ezen a bajon könnyen lehet segíteni, lesz ő az én privát tanító. Így mondta: Privát tanító. És úgy lettem én a nagy tudós privát tanítványa. Természetesen szabadkoztunk igazgatómmal együtt, de hiába. „Holnap délután 5 órára várom“ volt utolsó kijelentése.

*

Én egyrészt örültem, hogy segítséget nyújtott az Isten, másrészt nagy aggodalom lett úrrá bennem: hogy fogok én megfelelni? S ha nem lesz velem megelégedve „a privát tanító“, milyen szégyen lesz az, ha felmondja a barátságot? Ilyen fajta kérdések kalapácsolták a fejemet; végül oda jutottam, hogy az volt a legforróbb vágyam: vajha egy nagy betegség szakadna rám, hogy én becsülettel kerüljem el ezeket a tanórákat, mert másképp sehogy sem lehet.

De hát mind hiába! Én másnap is oly egészséges voltam, mint a makk, sőt, az voltam késő tavaszig; soha még a fejem sem fájt, hogy bár 1—1 órától becsülettel elmaradhattam volna.

Mert ma is azt mondhatom, amit akkor tapasztaltam: ezek a tanulások voltak a legnehezebb szellemi munka, szellemi torna, miben csak részem volt.

Óráról-órára sokat hagyott fel az öreg tudós olvasni a német irodalomból, a magyarból; sok példát kellett összeírni, megfejteni a logikából; egész olvasmányokat, melyek már önmagukban is nehezek voltak, feldolgozni, kérdésekre szétszedni és ezeken kimutatni a logikai menet helyességét vagy hibás voltát.

Hát én dolgoztam. Nappal a képző, a gyakorló ez a feladatával, aztán jött az est, az éjszaka Brassai bácsi feladataival. Egy szabad percem nem volt. Megszűnt ekkor a beszélgetés barátnőimmal, egy-egy táncestély, de megszűnt még a színház is, miről a legnehezebben mondtam le.

Hónapok teltek, hogy reám nézve nem volt egyéb, mint az iskolám és a Brassai bácsi lakása; a ház, a szoba, melyben ő, a

nagy tudós egy tanítónőt pontosan várt, aki soha többet olyan jelentéktelennek nem érezte magát, mint mikor a téli alkonyatokban égett a gyertya a könyvekkel megrakott asztalon, a tudós beleült a hintaszékébe, arcát kezébe temette és a tanítvány leült előtte, lehetőleg a szék szélére, kicsisége tudatában. Arról volt szó, hogy 5—6-ig tanulunk. De vajjon volt-e nekem merszem 6 órakor felállani? Oh, dehogya! Ültem én ott 7-ig, sőt 8-ig, mig hála Istennek egyszer csak azt mondta: Na hát, mára elég. Ezzel felállott és a zongorán vagy a sifon tetején elhelyezett kosár almából, körtéből kivette a legszebbet, a legnagyobbat és nekem adta. Mennyi gyöngédség e kis cselekedetben! És én fáradtan, bódult aggyal indultam hazafelé a havas úton, a csipős hidegben.

Otthon azonnal utána néztem friss feljegyzéseimnek vagy pótólólag jegyeztem, amire frissen emlékeztem, nehogy valamit elfelejtssek, mert Brassai bácsi emlékezete csodás volt és kicsiségekre is, csak úgy mellesleg mondottakra is, hetek múlva is a legkitünőbbben emlékezett.

Tulajdonképen a pszichológiában, logikában, a német gramatika és irodalomban volt segítségre szükségem. Ezt tudta a nagy tudós. De, aki többet volt vele, emlékezhetik, hogy micsoda elemző volt, milyen összehasonlító, milyen villámgyorsan, mintha csak a leg-egyszerűbb dologról lett volna szó, kapcsolódott a rokonfogalmakhoz! Ő, a tudós, akinek minden pihentető volt szellemének, és én csak egy fiatal tanítónő, akinek mindez kemény munka volt; ő, a polihisztor és én egy kicsi ismeretkör bizományosa. Néhány perc és ha a Nibelungokba kezdett, már összehasonlította Buda halálával, majd áttért a hősköltemények fontos elemére: a naivságra és az Odysseából csak úgy ontotta a bizonyítékokat. Eddig még csak haladtam vele. Ezeket a műveket ismertem, de áttért az indus hőskölteményekre... előttem teljesen ismeretlen terület és ma is az, mert sohasem volt elég időm, hogy a Mahabharata és Ramajana szépségeit akarhassam élvezni.

Mi jellemzi Brunhildát — kérdé — a Nibelungokban, Buda halálában? — Brunhilda őseit az amazonoknál kereste; — és így tovább, tovább folyt a felvilágosítás... a végtelenségbe, — vive engemet, mint mikor a sas hátára veszi a kicsi madarat!

Nem, rosszul mondom. Nem vitt csak, de kinyitotta az eszemet és szakadatlan volt a sora a kérdéseknek, melyekkel kényszerített, hogy valljak színt. Miért? miért így? miért nem úgy? Miért

kellett ennek vagy annak így történnie? Voltak a percenként feltett kérdések még akkor is, mikor rövid negyedóraig tartó magyarázatait bevégezte. A tudósnak bizonyítékok kellettek, hogy én valóban megértettem s nem egyszer mondotta, hogy valaminek az elismétlése még korántsem a megértés bizonyítéka s óvott attól, hogy tanítványaimmal szemben ezt a kényelmes, de butító módot használjam.

Ha tisztán nyelvészeti óra volt, elővett egy szerény kis mondatocskát a Nibelungokból. De mi lett ebből a mondatból! Kezdte magyarázni, kezdte a hangzók változásokat palatábláján mutogatni, a mondat szerkezetét, szerkezeti törvényeit összehasonlítani a magyaráréval... úgy hogy néha azt gondoltam, hogy a nyelvészetben ilyen hallatlanul tudós az öreg úr. Tévedtem. Ha bármi földrajzi ismeret szóba került, oly aprólékos utakra, szorosokra, hágókra és annyi egyéb körülményre emlékezett, rögtön rajzolta is, olyan magyarázatát adta, hogy itt vagy ott miért lehet csak éppen így és nem másképp, hogy csak azért nem csodálkozhattam akkor ott helyben a teméntelen tudáson és éleslátáson, hanem csak otthon a visszaemlékezésben, mert alighogy észbekaptam, már jött is a miértek sorozata. Lehet, hogy azért is voltak ezek az órák oly fárasztók, mert az ismeret kényelmes befogadásáról szó sem lehetett, hanem szakadatlanul együttműködésről.

Együtt, — *együtt* dolgozni egy tudóssal, nagy dicsőség, nagy érték, de hihetetlenül kimerítő. Tudni azt, hogy ő nagy lelkéből ad, minket is kényszerít a legjobbat produkálni; a kicsi lelki erőnek ez oly tornája, melynek hasznát csak a tornászás utáni pihenésnél vehetjük észre.

Az öreg úr mindenről odaadással beszélt, de én mindig azt hiszem, hogy a mathesis és a pszichológiai témák voltak kedvencei.

Nekem nem kellett a számtan, de azért fel-feltett „frissítőnek” egy-egy több kombinált számtani példát lehetőleg törtekkel. Minden egyes alkalommal elnevette magát s kérdezte, hogy „mit is kérdeznek ilyenkor az iskolában?” Én persze azt mondtam, ami úgy is volt: Milyen művelettel fejtetted meg? s erre ezt a kérdést oly szuverén megvetéssel ismételte, hogy Isten őrizzen, hogy valaha is életemben így kérdeztem volna, bár a megboldogult öreg nem állott már a hátam megett.

Hát valóban: Milyen művelettel fejtetted meg? ez az az évszázados butító kérdés, mely ellen Brassai bácsi küzdött. És én tőle

tanultam meg, hogy a példák megfejtésének vezetésében lényeges a példa tökéletes megértése azáltal, hogy megtárgyaljuk, megbeszéljük, milyen anyag-érték változások állanak be, ha a példának ez vagy az a része megtörténnék? több, kevesebb, hányada, hány-szorosa fog beállni? miért? és megint miért? — ha ezek a megállapítások megtörténtek, akkor a műveletnek úgynevezett „végre-hajtása“ semmiség volt. Tehát a példa lelkébe való behatolás a lényeg. Gondolkozni, megtanulni.

Ugyancsak ő tőle hallottam, hogy a rendes mindennapi életben ártó hiba beszélni speciális „számítási észről“, de igenis lehet beszélni „szuszterekről“ a tanításban (így mondta!), akik évek hosszú során rendszeresen butítják tanítványaikat és azáltal, hogy sohasem tudnak behatolni a lényegbe, oly általános undort váltanak ki az osztályban a számítanórák iránt, hogyha aztán csak valamenynyire is gyorsabban számol valaki, azt számítási zseninek kiáltják ki, szegénynek többet ártván ezzel, mint amennyit használnak.

Brassai nagyon tudott haragudni és ilyenkor haragudott a legjobban, ha a „szuszterek“ ellen tört ki, mert Brassaiiban, ha abszolút hiányzott is az a gondolat, hogy a gyermeknek, ifjúnak azt a határozottan rossz, ma általában túlzottan nagy szabadságot adják, komoly megbecsüléssel volt az isteni mag iránt, mely még a gyermekben is szunyad és annak okos gondozását szent kötelességnek tartotta.

Kedvenc tanítási anyaga volt a nagy Öregnek a pszichologia-logika. Sok példát mondott, történelmit (és milyen biztos volt a történelemben) és azokból folytak a levezetések, következtetések. Megvető kézlegyintéssel intézte el a történelem tanításának azt a módját, amely ma is divik, hogy vagy a bevezetésben vagy a befejezésben vagy egy-egy esemény tárgyalása közben a tanár kijelenti, hogy ez s ez, tehát ilyen vagy olyan volt. — Mondta az öreg: vajjon a növendék is ezt hiszi-e? így látja-e? a növendék saját lelke munkájával mennyiben járult hozzá az ítélet megalkotásához? — Ha a növendék nem járul hozzá az ítélet megalkotásához, a tanítás csak az emlékezetet terheli és hozzászoktatjuk a növendéket nagyfokú lelki hanyagsághoz. Határozottan kívánta, hogy minden igazság, ismeret megtanításánál ne magát az *anyag tudását tartjuk főnek, hanem az elsajátításban a lélek pszichológiai törvényeinek betartását.*

Igy haladva, rengeteg példát kellett írnom, tudnom az ítéletek,

következtetések, levezetések minden fajára. Ő maga óráról órára jó adag hibásat adott át, hogy én keressem meg a hibás pontot. Általában mindig azzal biztatott, hogy bárkit hallgatok, bármit olvasok, alkossak róla önálló ítéletet, mit bizonyítani tudjak, birjam rá az eszemet ne csak a befogadásra, de a munkára is.

*

Igy, hetenként kétszer, háromszor találkoztunk, a nagy tudós és én és a nehéz munka folyt.

A tudósna — mint mondá — ezek az órák pihenés és üdülés voltak. Neki 30—40 alg. tétel levezetése is üdülés volt. De nekem oly nehéz volt az együttes tanulás, hogy gyakran úgy éreztem, hogy ez már soká nem mehet. Sokszor olyan voltam, mint egy alvajáró, mert hiszen hónapokon át nem volt időm, hogy alaposan kipihenjem magam. És még csak tavasz volt! Hol van még június? Mind követelőbben lépett fel bennem a tudat, hogy ha én az életemet így folytatom ebben a tempóban, vizsgázni ugyan nem fogok, vizsga előtt kidülök. Nem volt más bajom, mint a kimerülés. Többször szoltam volna, hogy abba kell hagynom az órákat, de egyrészt láttam, hogy ha nem is éppen vizsgára készülök itt, de sok olyan hasznosat tanulok, amit ugyan mástól meg nem tanulhatok, másrészt itt becsületbeli dologról is szó volt. T. i. az öreg úr nem egyszer mondotta mosolyogva a tanulás elején: ő látni akarja, mit bir meg egy magyar tanítónő. Ő is tapasztalni akar. Azt hiszem az öreg úr nagyon hamar tisztában volt ezzel, hogy mit bírok meg, de én nem voltam szentül meggyőződve, hogy elég becsületet szereztem-e magamnak és általam a magyar tanítónői karnak. Akkor fiatalon nagyon magasra állítottam a célt és hittem, hogy igyekezettel, becsületes akarással el is lehet érni.

Ilyen töprengéseim, tépelődéseim közepette úgy fordult a sorsom, hogy már április elején felmehettem a budapesti tanárképzőbe. Lekerült tehát a vállamról minden, de minden munka, csak a vizsga állott előttem. Evezhettem vígan és boldogan más tiszta vizekre, ha sekélyebbekre is.

Elmentem búcsuzni a szent öregtől. Szentnek mondom, mert tiszta lélek volt, nemes volt, önzetlen. Tudásából tele marokkal adott nekem is; alkonyodó életének sok órájában oktatott, nevelt; engem, ki senkije sem voltam, ki semmiképpen meg nem hálálhattam a nagy adományt és a „köszönöm“ szó oly koldus-szegény,

mikor a szív oly teli... Bevallom, hogy én, ki életemnek ebben a nehéz szakában oly gyakran gondoltam a tanulás megszakítására, mert nagyon súlyos volt a munka, — most a búcsuzás órájában nehezen indultam, mert tudtam, hogy ilyen ciklusa életemnek többet nem lesz. Búcsuzáskor kezet nyújtott a nagy öreg s azt mondta: Isten áldja meg! Na, csak igyekezzék! — Készültem megfordulni elfogodottan a nagy pillanattól.

És ekkor történt valami, ami a komoly pillanatokhoz annyira nem talált, hogy nem lettem volna fiatal, ha nem nevetem el magam.

Ugyanis élembe állott a nagy tudós egy rémes hosszú túvel, Isten tudja honnan vette, hogy varrjak fel egy leszakadt kötőt. Mikor kész voltam, kezet nyújtott újból s azt mondá: Most már én is köszönöm. Kvittek vagyunk.

*

Budapesten a képzőben (Erzsébet intézet) 8 hétig alig volt dolgom, mondhatnám, már ott kezdtem el a pihenést. Csak ismételnem kellett, itt-ott valamit kiegészíteni, egyet-mást rendezni, vizsgáztató tanárain módjához szoknom. Azonban rájöttek társaim arra, hogy vannak kérdések, részek, melyekben én jóval erősebb vagyok és így mindig kértek, hogy tanuljak velök. Azért is föl-tüntem, mert a magántanulók — rendes szokás szerint — mindig gyengén voltak elkészülve, ami természetes is. Nekem sok részlet gyerekjáték volt, mert amit Brassai bácsival vettem át, azt aztán én tudtam: a magyar és német irodalmat, a psychológiát, a logikát; e két utóbbi alapján s ezek indokolásával a Módszertant. Főleg logikai példák mondásában, elemzésében voltak gyengébbek a társaim és így én, a Brassai bácsi segítségével, bizonyos tekintélyhez jutottam társaim előtt és ez a megállapítás a tanári kar elé is került s én percig se titkoltam, hogy honnan ered az én tudásom.

Jött aztán a vizsga, mely jól sikerült és mikor feltűnt a vizsgáztató bizottságnak az én nagy biztonságom, önállóságom, kérdezte is, hogy ki tanított? De már erre hallottam a tanárok szavát: Brassai, Brassai. Ballagi Mór, az öreg nyelvtudós, külön is elővett és gratulált nekem a szerencséhez és mondta, hogy idővel még jobban be fogom látni, hogy mit jelent az, ha Brassai tanít valakit.

Aztán jött az áldott nyár, az isteni nagy szünidő! Reám is ontotta sugarait az életet osztó nap; jöttek esténként a havasi szellők s kifújták fejemből a fáradtságot, a dicsőséget... Mire a

szeptemberi csengetés megszólalt, nem az tért vissza, aki elment, hanem egy életerős munkás, aki érezte, tudta, hogy dolgozni tudni áldás, hogy nagy célokat kell magunk elé tűzni, hogy hála a jó Istennek, van tér megosztani a tudást...

Az igazgatónőmmel megbeszéltem, mit és hogy akarok egészen Brassai tanítása szerint: tehát az olv. tárgyalásokat, a számtan-mértan tanítását, a történelem tanítását és svájci minta szerint a fogalmazás tanítását. Idő kellett hozzá, míg a munka gyümölcsét láttam s közben-közben kellemetlen összeszólalkozások is voltak, mert különös, de úgy van, nem mindenki osztotta az én véleményemet Brassai módszeréről. Engem azonban nem lehetett eltéríteni, sőt rájöttem, hogy más tárgyakban is lehet Brassai tanításai szerint eljárni és más tárgyaknál is másképp jártunk el: én és a tanítónőképzős növendékek, akik aztán tanítónőkké lettek és akiknek sokszor nagyon nehéz volt az írásbeli megoldás — de megoldották. Lassanként látszani kezdett a jobb eredmény: a felsőbb leányiskolában, a polgári leányiskolában elismerten a mi növendékeink voltak a legkiválóbbak évek hosszú során át.

Elmondhatom nyugodt lélekkel, hogy később, évek múlva is oly eleven volt bennem a vágy nagy tanítóm, Brassai Sámuel tanításai, útmutatásai szerint eljárni, hogy felületes munkát sehogy sem tudtam végezni, pedig nagyon csábított rá az alkalom, mert rengeteg volt a munka... De a Brassai módszere nem végig nehéz; csupán a kezdete, az alapozás keserves, míg a tanítvány esze bizonyos fokú élességre, mozgékonyásra, hajlékonyásra tesz szert, profánul kifejezve magam: bizonyos tréning volt szükséges.

Sajnos, magamon is tapasztaltam ezt és ha általában a tanítás terén szép eredményeket mutattam fel, néha meglepőeket, melyeket az összes felettes isk. hatóságok mindig elismertek, azok mindig ott voltak, ahol az öreg tanító, az öreg Mester útmutatása látszott akkor is, mikor már régen a házsongárdi temetőben volt, ami belőle földanyánké.

A lélek élt és hatott tovább — az örökkévalóságban nincsen halál.

Öszinte megilletődéssel és az évek sok tapasztalatából erősödött mélységes hálával gondolok a nagy tanítóra, Brassai Sámuelre.

Kovács Dezsőné.

Létünk biztosítéka önmagunkban van.

Korunk szellemét figyelve, sokszor úgy tetszik, mintha valami új, idegenszerű világba tévedtünk volna. Nemcsak óriási küzdelem szakadt reánk, amely egy évtizedet meghaladó időn túl is napról-napra hihetetlenül szipolyozza erőnket és kitartásunk ellenére is összeroppanással fenyegeti első sorban egyházi életünket, hanem még mindig tájékozatlanok vagyunk a viszonyokkal és bizonytalankok a teendőkben; járatlanok az erkölcsben, a törvény és igazságszolgáltatás gyakorlásában; bizalmatlanok a felelős megnyilatkozásokkal és ígéretekkel szemben. Emésztjük magunkat a gondok gyötrődései között, de megnyugvó pontra jutni, honnan biztosan elindulhatnánk, nem tudunk. Néha úgy érezzük, hogy halálra fáradtunk a céltalan küzdelemben s kedvünket veszítjük a megújuló méltatlanságok miatt.

Megtartó erőnknek a forrásai: csupán önbizalmunk és hitbuzgóságunk s az azokból származó tetteink és áldozataink.

Az még nem volna baj, hogy a változott viszonyokkal új munkamező tárult fel előttünk, mely erőnket új kötelességek elé állítja és nagyobb mértékben igénybe veszi. Ha önfeláldozó küzdelmeinknek a hatalom részéről meg volna a méltánylása s a jogosan elvárható eredmény nem maradna el: vállalnók a nagyobb áldozatot az új kötelességekkel szemben.

A baj ott kezdődik, hogy akiktől sorsunk függ, akiknek életünkbe beleszólása van, azokban, nagy erőfeszítésünk ellenére is, még mindig szinte teljes mértékben hiányzik a megértés szelleme. És folytatódik ott, hogy a roppant küzdelemnek a súlya első sorban az egyház vállaira nehezedik, amely pedig nem annyira a faj önfenntartására, mint a hitigazság hirdetésére, a lelki és szellemi élet tisztítására, erősítésére és világosítására kellene fordítsa erejét.

Ezzel ellentétben a helyzet az, hogy nemcsak valláserkölcsei életünk fenntartása, neimcsak a szellemi élet ápolása, hanem egész